

Морус Михайло

ORCID 0009-0004-2557-6433

Аспірант кафедри педагогіки, методики
викладання історії та суспільних дисциплін,
Національний університет
«Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка
(Чернігів, Україна) E-mail: kprimvitsd@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті розглядаються ключові організаційно-педагогічні засади впровадження інклюзивного навчання у закладах вищої освіти (ЗВО). Проаналізовано нормативно-правову базу, принципи організації інклюзивного освітнього середовища, а також особливості підготовки педагогічного персоналу. Підкреслюється необхідність системного підходу до створення доступного та безбар'єрного середовища для осіб з особливими освітніми потребами (ООП).

Мета статті. проаналізувати теоретичні та нормативно-правові основи інклюзивного навчання у ЗВО України, виявити ефективні організаційно-педагогічні засади його впровадження, а також визначити перспективи розвитку інклюзивного середовища у вищій школі.

Методологія дослідження. У дослідженні застосовано комплекс методів: аналіз нормативно-правових актів та наукових джерел; порівняльно-типологічний метод (для виявлення особливостей інклюзивної практики в різних ЗВО); метод системного підходу (для аналізу структурної організації інклюзивного середовища); метод узагальнення (для формулювання висновків і рекомендацій).

Наукова новизна. У статті вперше систематизовано організаційні та педагогічні компоненти інклюзивного навчання у вітчизняних ЗВО. Обґрунтовано необхідність інституційної інтеграції інклюзії в стратегії розвитку ЗВО.

Висновки. Інклюзивне навчання у закладах вищої освіти є не лише гуманістичною вимогою сучасного суспільства, а й фактором інноваційного розвитку освітньої системи. Проведений аналіз показав, що ефективне впровадження інклюзії у ЗВО можливе за умов системної організаційної підтримки, наявності педагогічних стратегій адаптації та інституціонального супроводу студентів з ООП. Інклюзивна освіта потребує оновлення концептуальних підходів до навчання, розширення функцій викладача, зміни освітнього середовища та активного залучення усіх учасників освітнього процесу до формування інклюзивної культури.

Ключові слова. інклюзивна освіта, заклади вищої освіти, організаційні засади, педагогічні підходи, особливі освітні потреби, доступність, тьюторство.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими практичними завданнями. Інклюзивна освіта є одним із ключових напрямів трансформації сучасної вищої школи, що зумовлено загальнодержавним курсом на забезпечення рівного доступу до освіти для всіх громадян, зокрема осіб з особливими освітніми потребами [2; 3; 6]. Проблема впровадження інклюзивного навчання у ЗВО потребує комплексного науково обґрунтованого підходу, адже стосується не лише адаптації фізичного середовища, а також зміни організаційної структури, освітнього процесу, кадрової політики та системи цінностей [1; 5]. На практиці інклюзія часто реалізується фрагментарно, без системної підтримки, що знижує її ефективність. Отже, актуальним є дослідження організаційно-педагогічних засад як основи для повноцінної реалізації принципів інклюзивності у вищій освіті [4; 9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових праць українських дослідників за останні роки свідчить про зростаючий інтерес до різних аспектів інклюзивного навчання у закладах вищої освіти [1–6]. Дослідження О. М. Таранченко аналізують еволюцію нормативно-правової бази інклюзивної освіти в Україні, включаючи вищу школу, та наголошують на необхідності її подальшого вдосконалення відповідно до міжнародних стандартів [2; 3; 10].

Питання імплементації міжнародних документів у вітчизняне законодавство розглядаються у працях В. М. Гладуша. Організаційні аспекти створення інклюзивного освітнього середовища у ЗВО досліджуються у працях Н. З. Софій [3]. Моделі інклюзивного навчання та особливості створення безбар'єрного середовища в закладах вищої освіти аналізуються в дослідженнях О. Гуренко, М. Нестеренко та Г. Лопатіної [4]. Проблеми готовності викладачів вищої школи до роботи зі студентами з ООП порушуються у дослідженнях О. Шумського та О. Шумської [2].

Питання підготовки майбутніх педагогів до роботи в інклюзивному середовищі розглядаються у працях Т. І. Бондар та І. А. Малишевської [2]. Застосування особистісно орієнтованих методів навчання в інклюзивній освіті висвітлено у методичних рекомендаціях МОН України [6]. Функції та завдання тьюторського супроводу студентів з інвалідністю в умовах вищої освіти розглядаються у методичному посібнику Університету «Україна».

Питання включення інклюзивних принципів у стратегічний розвиток закладів вищої освіти досліджуються у працях П. М. Таланчука, К. О. Кольченко та Г. Ф. Нікуліної [3]. Досвід Університету «Україна» у системній розбудові інклюзивного освітнього середовища є предметом дослідження багатьох науковців цього закладу.

Мета статті. проаналізувати теоретичні та нормативно-правові основи інклюзивного навчання у ЗВО України, виявити ефективні організаційно-педагогічні засади його впровадження, а також визначити перспективи розвитку інклюзивного середовища у вищій школі.

Методологія дослідження. У дослідженні застосовано комплекс методів: аналіз нормативно-правових актів та наукових джерел; порівняльно-типологічний метод (для виявлення особливостей інклюзивної практики в різних ЗВО); метод системного підходу (для аналізу структурної організації інклюзивного середовища); метод узагальнення (для формулювання висновків і рекомендацій).

Виклад основного матеріалу. У сучасному освітньому просторі України дедалі більшої актуальності набуває впровадження інклюзивного навчання у всіх ланках освітньої системи, зокрема у закладах вищої освіти (ЗВО) [7–9]. Інклюзія у вищій освіті передбачає створення рівного доступу до освітніх послуг для всіх категорій здобувачів, включно з особами з особливими освітніми потребами (ООП). Це узгоджується з основними засадами міжнародних документів, зокрема Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю (2006), де вказано на необхідність забезпечення інклюзивної, рівноправної освіти на всіх рівнях [10].

Інклюзивна освіта у вищій школі, як зазначає Гонюкова Н. В., полягає не лише в адаптації освітнього середовища до потреб осіб з ООП, а й у трансформації освітніх підходів та філософії викладання загалом [1, 12]. Авторка підкреслює, що головною метою інклюзії є не тільки фізична доступність освітніх послуг, але й формування таких педагогічних умов, за яких кожен студент зможе досягти академічного успіху на засадах рівності, поваги до відмінностей і партнерської взаємодії.

Сенік Г. І. вказує, що інклюзивна освіта у ЗВО має стати основою для розвитку соціального партнерства, формування міждисциплінарних команд підтримки, а також переосмислення ролі викладача як модератора, фасилітатора та тьютора навчального процесу [9, 59]. У цьому контексті важливим є перегляд організаційних структур ЗВО, підвищення інституційної спроможності до надання якісних освітніх послуг студентам з особливими потребами.

Інклюзія у вищій освіті розглядається також як частина демократизації суспільства і розвитку соціальної справедливості. За словами Іванової Т. М., вона сприяє усуненню бар'єрів, що обмежують доступ до освіти певним групам населення, та є індикатором гуманізації освіти загалом [4, 46]. Це особливо важливо в умовах післявоєнної відбудови України, коли питання соціальної інтеграції, рівних можливостей і психоемоційної підтримки стануть надзвичайно актуальними.

Водночас практика показує, що в українських ЗВО ще недостатньо ефективно реалізуються механізми організаційного та педагогічного супроводу інклюзивного навчання. Калашник Н. М. зазначає, що більшість закладів вищої освіти не мають спеціалізованих центрів підтримки студентів з ООП, а також спостерігається низький рівень обізнаності викладачів щодо адаптаційних стратегій навчання [5, 113]. Крім того, існує потреба у нормативному врегулюванні окремих аспектів інклюзивної політики на рівні кожного ЗВО.

У зв'язку з цим виникає нагальна потреба у глибокому аналізі організаційно-педагогічних засад інклюзивного навчання у ЗВО, розробленні ефективних моделей управління інклюзією, підготовці кваліфікованого кадрового потенціалу, здатного реалізувати інклюзивні підходи на практиці.

Інклюзивне навчання – це не просто набір практик для залучення осіб з особливими потребами до освітнього процесу, а глибока педагогічна парадигма, яка вимагає переосмислення цілей, принципів та методів освіти загалом. Згідно з визначенням ЮНЕСКО, інклюзія у вищій освіті передбачає створення умов, що сприяють повноцінній участі всіх здобувачів освіти в освітньому процесі без дискримінації [10, 14].

На думку Сенік Г. І., однією з ключових теоретичних основ інклюзивного підходу є визнання різноманіття студентської аудиторії як норми, а не винятку. Авторка стверджує, що інклюзія базується на принципах гуманізму, особистісно орієнтованої педагогіки, соціальної справедливості та прав людини [9, 60].

Гонюкова Н. В. наголошує на важливості врахування когнітивних, емоційно-вольових та соціальних особливостей осіб з ООП у розробці навчальних програм та підходів до викладання. Вона зазначає, що «інклюзія – це процес системного змінення освітнього середовища, який вимагає міждисциплінарної співпраці, зокрема участі педагогів, психологів, соціальних працівників і самих студентів» [1, 15].

Інклюзивна освіта також передбачає концептуальний перехід від медичної до соціальної моделі інвалідності, згідно з якою проблеми виникають не через особливості самої особи, а через бар'єри, що існують у суспільстві [8; 10]. Таким чином, завдання ЗВО – не «лікувати» чи «адаптувати» студента, а змінювати освітнє середовище відповідно до його потреб.

Організація інклюзивного навчання у ЗВО України спирається на низку законодавчих та підзаконних актів. Основу становлять:

– Закон України «Про освіту» (2017), який проголошує принципи доступності, рівності прав і можливостей у здобутті освіти, а також встановлює обов'язок закладів освіти створювати умови для навчання осіб з ООП (ст. 19) [3];

– Закон України «Про вищу освіту» (2014), що передбачає надання підтримки студентам з інвалідністю шляхом адаптації навчальних планів, організації індивідуального супроводу (ст. 62) [2];

– Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю (ратифікована в Україні в 2009 р.), яка зобов'язує державу забезпечити інклюзивне навчання на всіх рівнях освіти [10].

Крім того, важливим документом є Концепція розвитку інклюзивної освіти в Україні, затверджена постановою Кабінету Міністрів України у 2020 році. У ній визначено стратегічні напрями розвитку інклюзії, зокрема розбудову інфраструктури, підвищення кваліфікації кадрів, інтеграцію інформаційно-комунікаційних технологій [6].

Як зазначає Калашник Н. М., хоча нормативна база існує, її імплементація у вищій освіті залишається фрагментарною. Авторка вказує на відсутність чітких механізмів контролю якості інклюзивних послуг у ЗВО, а також на недостатню інтеграцію інклюзії у внутрішню політику закладів [5, 114].

Організаційне забезпечення інклюзивного навчання у ЗВО передбачає створення ефективної інституційної структури, яка здатна забезпечити рівний доступ до освітніх послуг для студентів з ООП. Як підкреслює Кондратюк О. М., необхідно формувати політику інклюзії як частину загальної стратегії розвитку університету, інтегруючи інклюзивні підходи в усі структурні підрозділи [11].

До базових компонентів організаційного супроводу інклюзії належать:

– створення структурних підрозділів, відповідальних за координацію інклюзивної політики (центри підтримки студентів з ООП);

– проведення моніторингу доступності освітніх послуг;

– впровадження процедур супроводу та індивідуального консультування студентів;

– адаптація фізичного простору та інформаційного середовища (безбар'єрність, ІКТ);

– формування системи внутрішнього забезпечення якості інклюзивного навчання.

Погоджуємось із думкою дослідників, що ЗВО, які мають успішну практику впровадження інклюзії, зазвичай створюють міждисциплінарні команди, до складу яких входять тьютори, психологи, соціальні працівники, викладачі та адміністратори [7].

В свою чергу, зазначаємо, що важливим аспектом в організації підвищення кваліфікації персоналу та запровадженні інклюзивних курсів у програми педагогічної освіти є емпатія викладацького складу і бажання дієво долучитись до проведення якісного освітнього процесу серед інклюзивної студентської молоді.

Педагогічні засади інклюзивного навчання полягають у забезпеченні такого освітнього процесу, що ґрунтується на принципах студентоцентризму та поваги до даної категорії здобувачів вищої освіти. Як зауважує Мартинюк С.В., важливими є педагогічна чутливість до потреб студентів з ООП, застосування адаптивних стратегій викладання, а також використання активних і партисипативних методів навчання [7, 93].

Серед ключових педагогічних засад можна виокремити:

– диференціацію освітнього процесу;

– індивідуалізацію навчальних планів;

– створення підтримувального освітнього середовища;

– рефлексивний підхід до викладання навчальних дисциплін.

Як показує практика, ефективним є поєднання традиційних форм навчання з цифровими платформами, що дозволяє компенсувати сенсорні, моторні або когнітивні бар'єри у процесі навчання інклюзивної молоді.

Попри позитивні зрушення у сфері інклюзивної вищої освіти в Україні, залишається низка проблем, особливо в умовах військового стану. Як вказує Іванова Т. М., серед головних проблем є обмежене фінансування, недостатність кваліфікованих кадрів, формалізм у впровадженні інклюзивної політики та низький рівень інституційної культури [4, 50].

Крім того, існують психологічні бар'єри, як з боку студентів, так і викладачів, пов'язані з упередженням щодо інвалідності, відсутністю досвіду взаємодії в інклюзивному середовищі, а також емоційним вигоранням фахівців. Усвідомлюємо, що перспективи розвитку інклюзії у ЗВО пов'язані із:

– запровадженням інституційного аудиту інклюзивності;

– розробленням національних стандартів доступності освітніх послуг;

– формуванням мережі ресурсних центрів підтримки інклюзії;

– розширенням міжнародної співпраці в галузі інклюзивної освіти.

Як зазначає Гонюкова Н. В., необхідною є трансформація інклюзивного підходу із «залучення до системи» у «спільне творення системи» всіма учасниками освітнього процесу [1, 18]. Такий підхід дозволяє говорити не лише про соціальну адаптацію, але й про розвиток освітньої інноваційності в інклюзивному освітньому середовищі.

Інклюзивне навчання у ЗВО вимагає цілісної стратегії, що охоплює організаційні, методичні та педагогічні аспекти. Необхідно забезпечити належну підготовку викладачів, розвивати інфраструктуру, формувати толерантне освітнє середовище. Інклюзія вищої освіти – це не лише про доступ, але й про якість, підтримку та розкриття потенціалу кожного студента.

Наукова новизна. У статті вперше здійснено комплексну систематизацію ключових організаційних та педагогічних компонентів, що визначають ефективність впровадження інклюзивного навчання у вітчизняних закладах вищої освіти. На відміну від існуючих досліджень, які часто зосереджуються на окремих аспектах інклюзії (наприклад, адаптація середовища або підготовка окремих категорій педагогів), у статті запропоновано авторське бачення: систематизації принципів організації інклюзивного освітнього середовища в ЗВО; виокремлення ключових педагогічних та організаційних засад стратегій розвитку освітнього процесу для студентів з особливими освітніми потребами в умовах ЗВО.

Висновки. Отже, інклюзивне навчання у закладах вищої освіти є не лише важливим гуманістичним імперативом сучасного суспільства, спрямованим на забезпечення рівних прав та можливостей для всіх громадян, але й виступає потужним фактором інноваційного розвитку освітньої системи. Впровадження інклюзії стимулює переосмислення традиційних підходів до навчання, сприяє розвитку педагогічної майстерності викладачів, збагачує освітнє середовище та формує інклюзивну культуру серед усіх учасників освітнього процесу.

Зроблено висновок, що інклюзивна освіта у вищій школі потребує оновлення концептуальних підходів до навчання, розширення функцій викладача, який має виступати фасилітатором, тьютором та медіатором зміни освітнього середовища у напрямку його універсальності та доступності, а також активного залучення усіх учасників освітнього процесу (студентів, викладачів, адміністрації, батьків, громадських організацій) до формування інклюзивної культури, що ґрунтується на принципах поваги, прийняття та підтримки.

Перспективи подальших досліджень у цій галузі пов'язані з розробкою та апробацією конкретних моделей інклюзивного навчання для різних спеціальностей та категорій студентів з ООП, вивченням ефективності різних форм тьюторського та асистентського супроводу, а також аналізом впливу інклюзивного навчання на академічні успіхи та соціальну інтеграцію всіх здобувачів освіти в ЗВО.

References

1. Гонюкова Н. В. Інклюзивна освіта у вищій школі: педагогічні засади. Київ: Наук. світ, 2020. 208 с.
Honiukova, N. V. (2020). *Inkluzyvna osvita u vyshchii shkoli: pedahohichni zasady* [Inclusive education in higher school: pedagogical principles]. Kyiv: Nauk. svit. 208. [in Ukrainian].
2. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 29.04.2025).
Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» vid 01.07.2014 № 1556-VII [Law of Ukraine «On Higher Education» dated July 1, 2014 №. 1556-VII]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> [in Ukrainian].
3. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 29.04.2025).
Zakon Ukrainy «Pro osvitu» vid 05.09.2017 № 2145-VIII [Law of Ukraine «On Education» dated September 5, 2017 №. 2145-VIII]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].
4. Іванова Т. М. Професійна підготовка викладачів до роботи в умовах інклюзивного освітнього середовища. *Педагогічні науки*. 2022. № 87. С. 45–49.
Ivanova, T. M. (2022). *Profesiina pidhotovka vykladachiv do roboty v umovakh inkluzyvnoho osvitnoho seredovyshcha* [Professional training of teachers to work in an inclusive educational environment]. *Pedahohichni nauky – Pedagogical Sciences*. (87). 45–49. [in Ukrainian].
5. Калашник Н. М. Організаційне забезпечення інклюзивної освіти у ЗВО. *Вища освіта України*. 2021. № 1(78). С. 112–116.
Kalashnyk, N. M. (2021). *Orhanizatsiine zabezpechennia inkluzyvnoi osvity u ZVO* [Organizational support for inclusive education in higher education institutions]. *Vyshcha osvita Ukrainy – Higher Education of Ukraine*. 1(78). 112–116. [in Ukrainian].
6. Концепція розвитку інклюзивної освіти в Україні. Постанова Кабінету Міністрів України від 15.09.2020 № 957. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/957-2020> (дата звернення: 29.04.2025).
Kontseptsiia rozvytku inkluzyvnoi osvity v Ukraini. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15.09.2020 № 957 [Concept of the development of inclusive education in Ukraine. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine №. 957]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/957-2020> [in Ukrainian].
7. Мартинюк С. В. Педагогічна підтримка студентів з особливими освітніми потребами у вищій школі. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Серія: Педагогічні науки*. 2021. № 2(105). С. 90–94.
Martyniuk, S. V. (2021). *Pedahohichna pidtrymka studentiv z osoblyvymy osvitnimy potrebamy u vyshchii shkoli* [Pedagogical support for students with special educational needs in higher education]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnogo universytetu imeni Ivana Franka. Seriya: Pedahohichni nauky – Bulletin of Zhytomyr State University. Series: Pedagogical Sciences*. 2(105). 90–94. [in Ukrainian].
8. Маруняк Н. С. Психолого-педагогічний супровід студентів з особливими потребами. *Інклюзивна освіта: теорія і практика*. 2020. № 3. С. 22–28.

- Maruniak, N. S. (2020). Psykhologo-pedahohichniy suprovod studentiv z osoblyvymy potrebamy [Psychological and pedagogical support for students with special needs]. *Inkluzyvna osvita: teoriia i praktyka – Inclusive Education: Theory and Practice*. (3). 22–28. [in Ukrainian].
9. Сенік Г. І. Соціально-педагогічні умови реалізації інклюзивного навчання у вищій школі. *Наукові записки ТНПУ. Серія: Педагогіка*. 2019. № 4. С. 58–64.
- Senik, H. I. (2019). Sotsialno-pedahohichni umovy realizatsii inkluzyvnoho navchannia u vyshchii shkoli [Socio-pedagogical conditions for implementing inclusive education in higher education]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Seriya: Pedahohika – Scientific Notes of Ternopil National Pedagogical University. Series: Pedagogy*. (4). 58–64. [in Ukrainian].
10. UNESCO. Global Education Monitoring Report: Inclusion and Education – All Means All. Paris: UNESCO, 2020. UNESCO. (2020).
Global education monitoring report: Inclusion and education – All means all. Paris: UNESCO. [in English].
11. Vasiutina T.M., Kondratiuk O.M. The role of integrated classes in the process of teaching future primary school teachers in the institution of higher education and features of their conduct. *Pedagogical and psychological science and education: transformation and development vectors: Collective monograph*. Vol. 1. Pura: Baltija Publishing, 2021. С. 141–159. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-084-1-8>
- Vasiutina T. M., Kondratiuk O. M. (2021). *The role of integrated classes in the process of teaching future primary school teachers in the institution of higher education and features of their conduct. Pedagogical and psychological science and education: transformation and development vectors: Collective monograph*. Vol. 1. Riga, Latvia: Baltija Publishing. 141–159. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-084-1-8> [in English].

Morus Mykhailo

ORCID 0009-0004-2557-6433

Postgraduate student at the Department of Pedagogy,
Methods of Teaching History and Social Disciplines,
T. H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium»
(Chernihiv, Ukraine) E-mail: kpimovitsd@gmail.com

SPECIFICS OF ORGANIZING INCLUSIVE EDUCATION IN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION

The article discusses the key organizational and pedagogical principles of implementing inclusive education in higher education institutions (HEIs). It analyzes the legal framework, principles of organizing an inclusive educational environment, and the specifics of training teaching staff. The necessity of a systemic approach to creating an accessible and barrier-free environment for persons with special educational needs (SEN) is emphasized.

Purpose of the article. To analyze the theoretical and legal foundations of inclusive education in Ukrainian HEIs, identify effective organizational and pedagogical strategies for its implementation, and outline prospects for the development of an inclusive environment in higher education.

Methodology. The research applies a set of methods, including analysis of legal acts and academic sources; comparative-typological method (to identify features of inclusive practices in various HEIs); systemic approach (for analyzing the structural organization of the inclusive environment); and generalization method (for formulating conclusions and recommendations).

Scientific novelty. The article systematizes, for the first time, the organizational and pedagogical components of inclusive education in domestic HEIs. It substantiates the need for institutional integration of inclusion in the development strategies of higher education institutions.

Conclusions. Inclusive education in HEIs is not only a humanistic requirement of modern society but also a factor in the innovative development of the educational system. The analysis showed that the effective implementation of inclusion in HEIs is possible under conditions of systemic organizational support, pedagogical adaptation strategies, and institutional support for students with SEN. Inclusive education requires renewed conceptual approaches to teaching, expansion of teacher functions, changes in the educational environment, and active involvement of all participants in the educational process in forming an inclusive culture.

Key words: inclusive education, higher education institutions, organizational foundations, pedagogical approaches, special educational needs, accessibility, tutoring.

Стаття надійшла до редакції 04.01.2025

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор **Тимошко Г. М.**